

Αλληγορία της Νύχτας του Πάσχα από κύλινδρο Exultet της Νότιας Ιταλίας (τέλος του 12ου αιώνα). Ο μαύρος και γυμνός Αφρικανός συμβολίζει τα σκότη, ο λευκός Ευρωπαίος, ντυμένος ιερέας, το φως. Τρόια, μητρόπολη, αρχεία της συνόδου.

αντιπαραθέτει έναν μαύρο και γυμνό Αφρικανό σ' έναν λευκό Ευρωπαίο με εκκλησιαστική ενδυμασία. Πώς φτάσαμε στο σημείο αυτό;

Αμαρτωλοί, δαίμονες και δαιμονισμένοι

Στους κύλινδρους των Exultet της Νότιας Ιταλίας το αμάρτημα συμβολίζεται με έναν μαύρο Αιθίοπα. Αυτή η διεστραμμένη εξίσωση είναι ήδη παλαιά, καθότι εμφανίζεται στον Άγιο Ιερώνυμο, στα σχόλιά του του Ψαλμού ξη', αλλά δεν μοιάζει να παγιώθηκε στο φαντασιακό του δυτικού χριστιανικού κόσμου πριν από την εποχή του Καρλομάγνου. Την εποχή αυτή συγγραφείς όπως ο Χίνμαρ των Ρημών ή ο Audradus Modicus χρησιμοποιούν ευρέως και εσκεμμένα ό,τι προηγουμένως αποτελούσε απλώς μια αλληγορική εικόνα: σ' ένα ονομαστό ποίημα, ο τελευταίος περιγράφει ότι ο-

δηγείται προς τις σκιές της Κόλασης από τον «άδικο λαό των Αιθίοπων».⁷

Ο Αιθίοπας –δηλαδή ο Αφρικανός– δεν είναι μόνο το σύμβολο του αμαρτωλού αλλά και η ενσάρκωση του Διαβόλου. Η γένεση του μύθου αυτού είναι πολύπλοκη και ο χριστιανικός συμβολισμός φαίνεται να έχει επηρεαστεί, στο σημείο αυτό, από πολλές αιγυπτιακές εσχατολογικές παραδόσεις.⁸ Το σίγουρο είναι ότι το θέμα του μαύρου δαίμονα εμφανίζεται στη χριστιανική Αίγυπτο όπου οι Πατέρες της Ερήμου παλεύουν, στα οράματά τους, με τους εχθρικούς και γεμάτους πειρασμούς Αιθίοπες οι οποίοι τους βασανίζουν. Επιπλέον, δημιουργούν το λαϊκό τύπο του Αιθίοπα δαίμονα που νοθεύει και παραποιεί το ζύγισμα των ψυχών την Ημέρα της Κρίσεως βαραινώντας την πλάστιγγα με κακές πράξεις.

Η Δύση γνώρισε από νωρίς αυτούς τους μαύρους δαίμονες, αλλά δεν τους χρησιμοποίησε με συστηματικό τρόπο στην εικονογραφία πριν από την εποχή των Καρολιδών, όπου πλέον εμφανίζεται επίμονα η εικόνα του μαύρου Διαβόλου η οποία θα παγιωθεί στο χριστιανικό φαντασιακό.

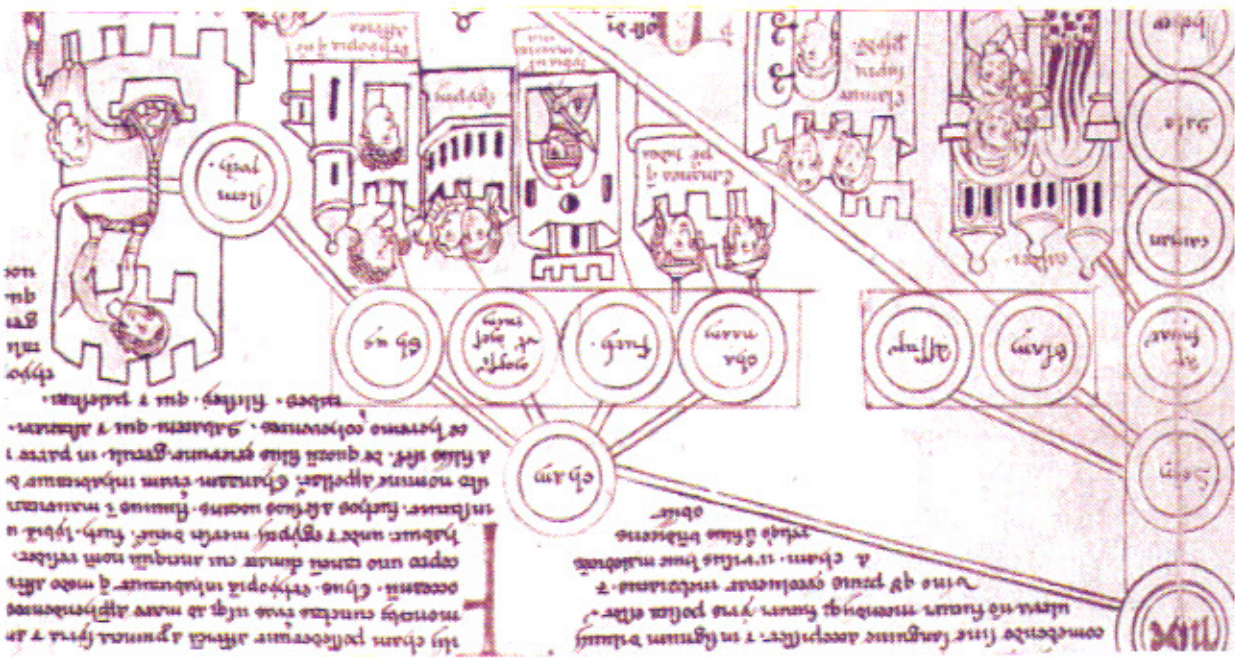
Αναγκαστική συνέπεια της «διαβολοποίησης» του μαύρου δεν είναι μόνο οι δαίμονες, αλλά και οι δαιμονισμένοι που εμφανίζονται με τα χαρακτηριστικά των Αφρικανών. Σ' ένα ψαλτήριο του Καντέρμπουρι που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, οι δαιμονισμένοι των Γαδάρων, τους οποίους εξορκίζει ο Χριστός διώ-

⁷ Ο Χριστός ενώ εξορκίζει τους δαιμονισμένους των Γαδάρων, από ψαλτήριο του Καντέρμπουρι (αρχές 13ου αιώνα). Παρίσι, Bibliothèque Nationale de France, ms. lat. 8846, λεπτομέρεια του fol. 3 v°.

Βίβλο μια θεώδη καταγωγή η οποία, όπως, αποκλείει η περιθωριοποιεί τους Αφρικανούς πα-σαπείροντας στο προπατορικό αιχμαλωτισμό του κοινού τους πρόλογου Χαίη.

Ση Γέση (Θ', 20-27) ο Χαίη, αντίθετα από τους αδελφούς του Σηη και Ιάφθ που δείχνουν σεβασμό, κοροϊδεύει τη γήνια του πατέρα του Νάε που ήθελε κδοαί και ήθελε. Για το λόγο αυ-τόν η κατάγα πάλιται το γιο του Χανάη: «επικα-τάτος Χανάη» παις οικέτης εσται τοις αδελ-φοίς αυτού» (Γέσεις, Θ', 25). Ηδη από τον 4ο αιώνα οι χριστιανοί συλλογάζονται, σχολιάζοντας το εβρ κείμενο, κατασκευάζουν μια ολόκληρη θεώ-δια για να εξηγήσουν πώς τα παιδιά του Χαίη μοι-

Ληπτόμενα της προηγούμενης εικόνας: τα παιδιά του Χαίη η η αρχή μιας κάρτας.

Οι πρώτες γενέες της ανθρωπότητας: αρχή της γενεαλογίας του Χριστού από τον κύληδρο του Αγίου Πατρίδου εκ Σέστ (γύρω στο 1230), Βερολίνο, Staatsbibliothek, ms. lat. F. 141.

Η αιτιολόγηση της απόδοσης της ανθρωπίνης ομιλίας με βάση κάποια ιστορική αιτία απορρέει για από τις πιο χαρακτηριστικές μεθόδους του ιστοριογραφικού και Ισλαμ αντίστοιχου.

Ο γιο του Χαίη

θνήσκος είναι εμφανής. Εγδο αυτό, που χρονολογείται από το 1200, ο ε-υπερτονισμένα σωματικά χαρακτηριστικά. Στο κατοικούντων για να τους βάλει σ' ένα κοπάδι χολ-χλοντας από το σφάλμα τους τους δαίμονες που τους θνήσκος είναι εμφανής.

ράστηκαν μια τεράστια κληρονομιά που εκτεινόταν από τη νότια Συρία έως το στενό του Γκάδη: ο Χους, ο πρωτότοκος, γέννησε τους Αιθίοπες, ο Μεσραϊν, ο δευτερότοκος, τους Αιγύπτιους, ο Φουδ, ο τρίτοτοκος, τους τρωγλοδύτες. Τέλος, ο Χαναάν, ο μικρότερος, τους Άφρους (Αφρικανούς) και τους Φοίνικες. Οι παραλλαγές αυτού του γενεαλογικού σχήματος, το οποίο είναι γνωστό από πολλά συγγράμματα, βασίζονται κυρίως στο θέμα της κατάρας. Για τον Άγιο Αμβρόσιο, το αμάρτημα του Χαμ βαραίνει το γιο του Χους και όλους τους Αιθίοπες απογόνους του. Η ιδέα αυτή, η οποία στον Μεσαίωνα αποδίδεται με γενεαλογικά σχήματα, όπως αυτό του Αγίου Πατρόκλου εκ Σεστ, διαδόθηκε στο μεταξύ και ενίοτε φορτίζεται, όπως στον Γρηγόριο Τουρώνης, με πολύ αρνητικές συνυποδηλώσεις.⁹ Αυτό το ψευδοϊστορικό δόγμα της συλλογικής κατάρας των παιδιών του Χους τροφοδότησε αναμφισβήτητα ένα ρατσισμό εναντίον των μαύρων σε ορισμένους χριστιανικούς κύκλους, χωρίς να υπάρχει ως προς το θέμα αυτό «επίσημη» θέση των Εκκλησιών.

Η ίδια διαπίστωση ισχύει για την περιστασιακή χρησιμοποίηση του θέματος της κατάρας των γιών του Χαμ στο εβραϊκό ή μουσουλμανικό φαντασιακό.¹⁰ Έχοντας την ίδια κοινή βάση θρύλων, ο ραβίνος Βενιαμίν εκ Τουδέλης το 12ο αιώνα, περιγράφοντας τα ζώδια ήθη των μαύρων σκλάβων, γιών του Χαμ,¹¹ δεν διαφέρει πολύ από τον Άραβα Αλ-Μασούντι του 10ου αιώνα.¹² Ωστόσο δεν μπορούμε να μιλήσουμε ούτε για συλλογική καταδίκη των μαύρων από τον Ιουδαϊσμό, το χριστιανισμό και το Ισλάμ βάσει μιας ιστορικής προκατάληψης που αντλείται από τη Γένεση (διότι θα παραποιούσαμε την προοπτική στην οποία εγγράφεται ο δόλιος σχηματισμός της ρατσιστικής

νοοτροπίας), ούτε και να αγνοήσουμε τη δύναμη αυτής της επίμονης προκατάληψης. Το 1975 ακόμη ο Γκέοργκ Γκέρστερ αφηγείται τη συζήτηση που είχε με έναν Τουαρέγκ κατά τον οποίο η μαύρη φυλή εξακολουθεί να υφίσταται τις επιπτώσεις της κατάρας του Χαμ, που πρώτος έγινε μαύρος.¹³

Γεννημένοι σκλάβοι

Το μεσαιωνικό φαντασιακό συνέθεσε πολλές παραλλαγές γύρω από το θέμα της κατάρας των γιών του Χαμ. Ένας Ιρλανδός συγγραφέας μιας πραγματείας για τις έξι ηλικίες του σύμπαντος διατυπώνει την υπόθεση ότι στους απογόνους του Χαμ συμπεριλαμβάνονται τα τέρατα της Ανατολής και, μεταξύ αυτών, οι γίγαντες, οι ακέφαλοι, οι δικέφαλοι, οι άνθρωποι με δυο σώματα και ένα κεφάλι καθώς επίσης και οι μονοπόδαροι με το σκούρο δέρμα.¹⁴ Αυτός ο πλάγιος τρόπος αναφοράς στη «μη φυσιολογικότητα» των μαύρων απαντάται επίσης, την ίδια περίπου εποχή, στον Άραβα ταξιδευτή Ιμπραήμ μπεν Ουαζίφ Σαχ, ο οποίος περιγράφει τον εγγονό του Χαμ Νεβρόδ σαν έναν άνθρωπο με κέρατα, κόκκινα μάτια και μαύρο δέρμα – τον πρώτο του είδους.¹⁵

Ωστόσο, γενικότερα, το κείμενο της Γένεσης χρησιμοποιήθηκε πιο άμεσα για να αιτιολογήσει με ιστορικοθητικές θεωρήσεις την άποψη ότι οι Αφρικανοί είναι γεννημένοι σκλάβοι. Αν και η Βίβλος βεβαιώνει μόνο ότι ο Χαναάν πρέπει να υπηρετεί τον Σημ, τον Ιάφεθ και τους απογόνους τους, οι σχολιαστές τείνουν να επεκτείνουν την κατάρα αυτή σε όλα τα παιδιά του Χαμ.

Έτσι, όπως το επιβεβαιώνει και ο Άγιος Αμβρόσιος, οι σκλάβοι είναι ο καρπός της αμαρτίας. Το αποδεικνύει η περίπτωση του Χαμ, του γιου του Νώε, που πρώτος πήρε το όνομα του

σκλάβοι
ρίζε
σκελ
κάθ
φοι
της δ
πως
γο το

ότι υ
κατα
νικοβ
έλευ
καιολ
σπάθ
από τ
τη σπ
μα τη
τον ο
είναι
ρουσι
φeyγ
ρασο
διαβ
που
της δ
αναπ
ου κα
κής ε

Ο εθ
Η διά
των Ν
ποκλ
στημ
στην

Μια δαιμονική ανατομία

Με αφετηρία το αξίωμα ότι ο Εβραίος είναι ένα καταδικασμένο πλάσμα, παρατηρούμε μια σειρά από απόπειρες –άκαρπες ή επιτυχείς– που έχουν στόχο να τον προικίσουν με δαιμονικές ανατομικές ιδιαιτερότητες, όπως τα κέρατα ή η ουρά.

Δεν θα επανέλθουμε εδώ στο θέμα της ουράς, διακριτικό σημείο της ζωώδους φύσης καθώς και του δαιμονικού χαρακτήρα, για το οποίο ήδη μιλήσαμε διεξοδικά προηγουμένως. Αντιθέτως, θα επιμείνουμε περισσότερο στο θέμα των κερμάτων –είτε αυτά συνδέονται με μια αναπτυσσόμενη ουραία απόληξη είτε όχι– λόγω της επιβίωσής τους στο ευρωπαϊκό φαντασιακό. Ο Τζόσουα Τράχτενμπεργκ (1904-1959) αφηγείται τη συνάντησή του μ' έναν γαιοκτήμονα του Κάνσας που αρνήθηκε να πιστέψει ότι είναι Εβραίος, για τον απλό λόγο ότι δεν είχε κέρατα.²²

Η εικόνα του κερασφόρου Εβραίου παγιώνεται τον Μεσαίωνα, παράλληλα με την εσφαλμένη ερμηνεία των «κεράτων» του Μωυσή, η οποία οφείλεται σε ένα απλό μεταφραστικό λάθος της Βίβλου ('Εξοδος, ΛΔ', 29).²³ Αν και επιβεβαιώνεται από τη χριστιανική εικονογραφία, η εικόνα αυτή παραμένει αρκετά σπάνια, αλλά επηρεάζει σημαντικά το συλλογικό φαντασιακό και έχει ως συνέπεια σημεία ενδυματολογικής διάκρισης. Το 1267 η σύνοδος της Βιέννης θεσπίζει ότι οι Εβραίοι οφείλουν να φορούν ένα *pileum cornutum* (μυτερό σκούφο ή καπέλο) ώστε να είναι αναγνωρίσιμοι. Μερικά χρόνια αργότερα, ο Φίλιππος Γ' ο Τολμηρός, βασιλιάς της Γαλλίας από το 1270 έως το 1285, διατάσσει ότι στο βασίλειό του οι Εβραίοι οφείλουν να έχουν ως έμβλημα μια κερασφόρο μορφή, για να κάνουν πιο εμφανή την ιδιότητά τους ως όργανα του Σατανά,²⁴ ενώ στην Κρήτη ο-

Δαιμονισμένοι Εβραίοι από γερμανική ξυλογραφία του 1571.

φείλουν να κρεμούν στην πόρτα του σπιτιού τους μια αναπαράσταση του διαβόλου.²⁵

Ο γιος του διαβόλου

Πράγματι, για πολλούς χριστιανούς του Μεσαίωνα –και ο Μεσαίωνας αυτός φαίνεται να έχει μεγάλη διάρκεια– αν ο Εβραίος μοιάζει με το διάβολο, είναι γιατί είναι γιος του. Η γενεαλογική αυτή καταδίκη είναι πολύ παλαιά και έχει αποκτήσει τη βαρύτητα αξιώματος, δεδομένου ότι το *Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο* βάζει στο στόμα του ίδιου του Ιησού τα φοβερά αυτά λόγια: «υμείς εκ του πατρός του διαβόλου εστέ, και τας επιθυμίας του πατρός υμών θέλετε ποιείν, εκείνος ανθρωποκτόνος ην απ' αρχής και εν τη αληθεία ουκ έστηκεν, ότι ουκ έστιν αληθεία εν αυτώ· όταν λαλή το ψεύδος, εκ των ιδίων λαλεί, ότι ψεύστης εστί και ο πατήρ αυτού» (Κατά Ιωάννην, Η', 44).

Δεν πρέπει να μας προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι σε πολλούς μεσαιωνικούς θρύλους που γεννήθηκαν σε χριστιανικό περιβάλλον ο Εβραίος εμφανίζεται ως γιος του διαβόλου, έτοιμος να

αντικ
ραπω
πώλη
τη, εξ
για π
γραφ
τερα-
του 1
σεις ε
πλού
ομάδ
και π
διάκ
Jew's
ις γι
του π
χαρα
(Μο
πλαι
ακόμ
διο τ
Έσο
μένη
ρών,
γιος
τερη
τρόπ

«Αγο
καρικ
κονκά
η οπο
Forest
Recor

τον προικίζει με τερατώδη χαρακτηριστικά η επαλήθευση των οποίων ήταν αδύνατη.

Αντιθέτως, η «φυσιογνωμία» και η φορεσιά του Ααρών δηλώνουν σαφώς τη διαφορά του: η γαμψή μύτη, τα σγουρά μαλλιά και το γενάκι συνιστούν τη στερεότυπη απεικόνιση του Εβραίου η οποία είναι ευρέως διαδεδομένη την ίδια εποχή.²⁹ Είναι πιθανόν η απεικόνιση της κόμης του Ααρών να ανταποκρίνεται σε πραγματικά στοιχεία: από τον 11ο αιώνα η πρόσληψη του Ταλμούδ είχε ευνοήσει, στη Δύση, την αυστηρή τήρηση των εντολών του Λευιτικού, ΙΘ', 27, «ου ποιήσετε σισόην εκ της κόμης της κεφαλής υμών, ουδέ φθερείτε την όψιν του πάγονος υμών». Αλλά τα στοιχεία αυτά γνώρισαν μια ευρεία μετάθεση: αυτή η κοπή γενειάδα –που οι Γάλλοι ονομάζουν «bouc», οι Άγγλοι «goatee» και οι Γερμανοί «Ziegenbart»– παραπέμπει εσκεμμένα σ' ένα σατανικό ζώο ευρύτατα συνδεδεμένο με τη μυθολογία του Εβραίου. Μέσω μιας ανταλλαγής ταυτόχρονα σημασιολογικής και μορφικής, ο Εβραίος προικίζεται με το γενάκι του τράγου, που του χρησιμεύει συχνά ως απαραίτητος εξοπλισμός στη μεσαιωνική λογοτεχνία και εικονογραφία. Μ' ένα ανάλογο παιχνίδι αντισταθμίσεων, η «εβραϊκή» μύτη, προξέχουσα, κυρτή ή γαμψή, όπως εμφανίζεται στην εικονογραφία, με μια εξαιρετική χρονική σύμπτωση στην Ισπανία, τη Γαλλία, την Αγγλία και τις χώρες της Αυτοκρατορίας, αποτελεί μέρος, την ίδια εποχή, των πλέον σταθερών χαρακτηριστικών των δαιμόνων: μιας και δεν μπόρεσαν να κάνουν διάβολο τον Εβραίο, έκαναν Εβραίο το διάβολο.³⁰

Στο σχέδιο του Forest Roll of Essex ο Ααρών δεν αναγνωρίζεται μόνο από το παρουσιαστικό

του αλλά και από την ενδυμασία του: φοράει μια μυτερή κουκούλα και φέρει ένα διακριτικό έμβλημα, μια «κονκάρδα» που παριστάνει τον Δεκάλογο ραμμένη στη δεξιά πλευρά του πανωφοριού του. Ο διαχωρισμός μέσω της ενδυμασίας που επιβαλλόταν στον Μεσαίωνα σε όλους τους αποκλεισμένους –τις πόρνες και τους λεπρούς καθώς και τους Εβραίους– υπήρξε ιδιαίτερα συστηματικός και σκληρός για τους τελευταίους.³¹ Από μια διαπιστωμένη –ή υποτιθέμενη διαφορά– περνάμε το 13ο αιώνα σε μια επιβεβλημένη διαφοροποίηση: η πρώτη γενική εντολή που υποχρεώνει τους Εβραίους να φέρουν διακριτικό ένδυμα και σύμβολα είναι καταχωρισμένη το 1215 στον κανόνα 68 της Δ' συνόδου του Λατράν. Έκτοτε δεν υπάρχει πλέον κανένα περιθώριο ελευθερίας, πέραν αυτής που αφορά τη φύση του καλύμματος της κεφαλής –κουκούλα, σκούφος ή καπέλο– το σχήμα και το χρώμα της «κονκάρδας» –Δεκάλογος, μικρός τροχός ή άλλο– της οποίας η κωδικοποίηση δεν γενικεύτηκε ποτέ πριν από τα διατάγματα ναζιστικής έμπνευσης σχετικά με την υποχρεωτική χρήση του άστρου του Δαβίδ.³²

Αντίστοιχα με την εικόνα του Μαύρου όπως τη δημιούργησε η μεσαιωνική μυθολογία, και η οποία δικαιολογούσε εκ των προτέρων το «δουλεμπόριο» των Αφρικανών, η εικόνα του Εβραίου, όπως παγιώνεται στη διάρκεια του 13ου αιώνα, προετοιμάζει το δρόμο για τις φυλετικές καταδιώξεις του 20ού αιώνα. Παρά την πάροδο επτά ολόκληρων αιώνων ο εθνότυπος δεν άλλαξε καθόλου, όπως αποδεικνύεται από τη σύγκριση των σύγχρονων γελοιογραφιών με τα στερεότυπα που εμφανίστηκαν την περίοδο που ακολούθησε τις Σταυροφορίες.³³

ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΡΑΣ ΤΟΥ ΧΑΜ

Οι πρώτες σαφείς αναφορές στη «νεγροσύνη» ως ποινή που επιβλήθηκε στον Χαμ γιατί κορόιδεψε τον πατέρα του απαντώνται σ' ένα σχόλιο της Γένεσης που αποδίδεται στον Άγιο Εφραίμ τον Σύριο (†373), σύμφωνα με τον οποίο ο Νώε είπε: «Καταραμένος να είσαι, Χαναάν, ο Θεός να κάνει μαύρο το πρόσωπό σου». Ωστόσο το απόσπασμα αυτό δεν είναι γνωστό από το συριακό πρωτότυπο αλλά από μεταγενέστερες αραβικές μεταφράσεις.

Τον 9ο αιώνα ο Ιμπν Κουτάιμπα (828-889) επαναλαμβάνει το θρύλο αυτόν αποδίδοντάς τον σ' έναν από τους προδρόμους του.

«Ο Βαχμπ ιμπν Μουναμπήχ είπε: ο Χαμ, ο γιος του Νώε, ήταν

λευκός, με ωραίο πρόσωπο και παράστημα, και ο παντοδύναμος θεός τού άλλαξε το χρώμα, κι αυτού και των απογόνων του, εισακούοντας την κατάρα του πατέρα του. Ο Χαμ έφυγε, ακολουθούμενος από τους γιους του, και εγκαταστάθηκαν κοντά στην όχθη όπου ο Θεός τούς πολλαπλασίασε. Είναι οι Μαύροι. Η τροφή τους είναι τα ψάρια, και ακόνισαν τα δόντια τους σαν βελόνες, γιατί το ψάρι κολλούσε σ' αυτά. Ορισμένα από τα παιδιά του έφυγαν προς τη Δύση (Μαγκρέμπ). Ο Χαμ γέννησε τον Κους ιμπν Χαμ, τον Καν αν ιμπν Χαμ και τον Φουτ ιμπν Χαμ. Ο Φουτ εγκαταστάθηκε στην Ινδία και στο Σιντ, και οι κάτοικοι των χωρών αυτών είναι οι από-

γονοί του. Οι απόγονοι του Κους και του Καν αν είναι οι διάφορες φυλές των Μαύρων: Νούβιοι, Ζανζ, Καράν, Ζαγκάουα, Αιθίοπες, Κόπτες και Βέρβεροι» (Ibn Qutayba, *Kitab al-Ma arif*, β' έκδ. Κάιρο, Thatwat Ukacha, 1969, σ. 26).

Ο θρύλος της κατάρας του Χαμ δεν έγινε ωστόσο ομόφωνα αποδεκτός από τους Άραβες συγγραφείς. Ο ιστορικός Ιμπν Χαλντούν, παραδείγματος χάρι, απομακρύνεται σαφώς από την παράδοση στα *Προλεγόμενά του (Muqaddimah)*. Βλέπε J. Cuoco, *Recueil des sources arabes concernant l'Afrique occidentale du VIIIe au XVIe siècle (Bilad al Sudan)*, Παρίσι, 1975, σσ. 357-358.

ΕΒΡΑΙΟΣ ΚΑΙ ΜΑΥΡΟΣ: Ο ΣΩΡΕΥΤΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

Οι διακρίσεις που υπέστησαν επί μακρόν Εβραίοι και Μαύροι στις μεσαιωνικές κοινωνίες, παρότι οφείλονται σε διαφορετικές αιτίες, χρησιμοποιούν ανάλογους μηχανισμούς απόρριψης, δεδομένου ότι οι αποκλεισμένοι εξομοιώνονται με το δαίμονα, προσωποποίηση του κακού. Συνεπώς δεν είναι περίεργο που ο αποκλεισμός των δύο αυτών ανθρώπινων ομάδων υπήρ-

ξε σωρευτικός: διώκτες του Χριστού, οι Εβραίοι περιγράφονται και απεικονίζονται συχνά ως μαύροι. Σ' ένα απόκρυφο ευαγγέλιο του 6ου αιώνα ο Ιησούς φέρεται να μεταμορφώνει Εβραίοπουλα σε τράγους και να δηλώνει στις μητέρες τους: «Τα παιδιά του Ισραήλ έχουν μεταξύ των λαών την ίδια θέση με τους Μαύρους» (βλέπε Λέον Πολιακόν, «Brève histoire des hierarchies

raciales», *Le Genre humain*, τ. 1, 1981, σ. 71). Στη συνέχεια το θέμα αυτό εμφανίζεται στη λογοτεχνία σε ορισμένους διαλόγους μεταξύ Εβραίων και χριστιανών. Θα παραθέσουμε δύο παραδείγματα.

Το πρώτο χρονολογείται από το 13ο αιώνα. Είναι το βιβλίο ενός Εβραίου, του Ιωσήφ του Ζηλωτή, στο οποίο ο συγγραφέας μεταφέρει μια συζήτηση μεταξύ του πατέρα του, του ραβίνου

το οποίο μας κάνει να φοβόμα-
στε τη δύναμη της γοητείας
τους – και βεβαίως επιπλέον ο-
τι οι Εβραίοι είναι «nigri et de-
formes» (μαύροι και άσχημοί).

και πραγματοποιήθηκαν στη λατινική, ο Χρι-
στιανός συλλογίζεται λέχεται ότι
οι Εβραίοι είναι ομορφότερες α-
πό τους Εβραίους και ομορφότε-
ρες από τις Χριστιανές – λέγονός

Ο δεύτερος διόλογος Χρυσό-
στομίου από το 16ο αιώνα. Είναι
εξέδωκε στη Βασιλεία για προγ-
οιάντων Μίνστερ, ο οποίος το 1539
έργο του κοσμογράφου Σέμπτα-
λογείται από το 16ο αιώνα. Είναι
Eudes Juives, III, 1881, σ. 26).

Μπεν Νάθαν Μπεν Ιωσήφ, και
ενός αποστάτη, δηλαδή ενός Ε-
βραίου που έχει αποστρέψει το
Χριστιανισμό. Ο αποστάτης: «Ε-
σείς [οι Εβραίοι] «είστε οι άσχη-
μοί από όλους τους λαούς
της γης, ενώ οι Χριστιανοί είναι
πολύ όμορφοι». Ο Νάθαν δεν
απερίται το λέγονός αυτό, αλλά
δίνει μια πολύ ευφυή ερμηνεία, α-
πό πρώτα υπενθυμίζει ότι τα
δοκίμια – που είναι μαύρα –
βγαίνουν από λευκό άνθος: «Ε-
μείς οι Εβραίοι έχουμε αληθί και
λευκή καρδιά, γι' αυτό το
πρόσωπό μας είναι μαύρο, αλλά
εσείς, έχετε κόκκινη και ακάθαρ-
τη καρδιά, γι' αυτό το χρώμα
σας είναι ξανθό και ζωηρό. Αλλά
η αληθινή αιτία του σκορού
Χρωματός μας είναι ότι είμαστε
υπό δουλεία» (μετάφραση του
Z. Kahn, «Etude sur le livre de Jo-
seph le Zelateur», Revue des
Etudes Juives, III, 1881, σ. 26).

Το φιλί του Ιούδα, εικονογράφηση
της σύνταξης του Henri de
Chichester (γύρω στα 1250). Οι
φραγοί που ήρθαν να συλλάβουν
τον Χριστό είναι ταυτόχρονα και
Εβραίοι και Μαύροι. Μάντσαρτ, *The John Rylands Library, ms. lat. 24,*
fol. 150 v.

Καυχιέται ότι μπορεί να τους αναγνωρίσει με την πρώτη ματιά: «Ex forma faciei tu[a]e, cognovi te esse Judeum» (από το σχήμα του προσώπου σου, κατάλαβα ότι είσαι Εβραίος).

Η εξομοίωση Μαύρου και Εβραίου είναι επίσης συχνότατα παρούσα στη μεσαιωνική εικονογραφία. Μια από τις πιο αποκαλυπτικές σειρές εικόνων όσον αφορά τη σύγχυση που επιχειρείται στις συλλογικές νοοτροπίες μεταξύ δύο καταδικασμένων ομάδων είναι αυτή των σκηνών του Πάθους του Χριστού όπου οι διώκτες του Ιησού απεικονίζονται με εθνικά χαρακτηριστικά που έχουν εσκεμμένα υπερτονιστεί: κατά γενικό κανόνα είναι Μαύροι ή Εβραίοι, αλλά ενίοτε και Μαύροι και Εβραίοι (βλέπε Ruth Mellinkoff, *Outcasts: Signs of Otherness in Northern European Art of the Late Middle Ages*, Λος

Άντζελες/Οξφόρδη, University of California Press, 1993 [California Studies in the History of Art, 32], τόμ. Ι, σσ. 129-130.

Σ' ένα εικονογραφημένο χειρόγραφο γύρω στο 1250 στην Αγγλία, το οποίο φυλάσσεται στο Μάντσεστερ (John Rylands Library, ms. lat. 24, fol. 150 v°), στη σκηνή του Φιλιού του Ιούδα, όλοι οι φρουροί που ήρθαν για να συλλάβουν τον Χριστό, οπλισμένοι με ρόπαλα, σπαθιά ή πολεμικούς πελέκει, είναι μαύροι, αλλά οι περισσότεροι έχουν σαματικά και ενδυματολογικά χαρακτηριστικά εμπνευσμένα από τον εθνότυπο του Εβραίου: γαμφή μύτη και τραγίσιο γενάκι, μυτερό σκούφο. Σημειωτέον ότι, παραδόξως, ο προδότης Ιούδας παραμένει λευκός, όπως ο Άγιος Πέτρος και ο Ιησούς.

Στη σημερινή εποχή οι σωρευτικοί αποκλεισμοί του μεσαιωνι-

κού φαντασιακού αποκρυσταλλώθηκαν σε μια υπαρκτή ομάδα, τους Φαλάσας, τους «μοναδικούς Εβραίους μεταξύ των Μαύρων και μοναδικούς Μαύρους μεταξύ των Εβραίων». Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η απόρριψη που φαίνεται να τους καταδικάζει σε κάποια περιθωριοποίηση, στην Αιθιοπία κατ' αρχήν και στο κράτος του Ισραήλ στη συνέχεια, είναι πολύ παλαιά. Το όνομα «Φαλάσα», που είναι σχεδόν ένας περιφρονητικός όρος, έχει ετυμολογική σχέση με μια ρίζα που σημαίνει «μεταναστεύω» στη γλώσσα γκεζ (βλέπε Daniel Friedmann, *Les Enfants de la Reine Saba, les Juifs d'Ethiopie (Falachas). Histoire, exode, intégration*, Παρίσι, 1994). Το μέλλον της απειλούμενης αυτής ομάδας η οποία έχει πολλαπλές πολιτιστικές καταγωγές συνιστά μια οριακή πρόκληση της ιστορίας.

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΡΥΛΟΥΣ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ:

Η ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΦΥΛΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΓΚΟΜΠΙΝΟ

Το 1853 ο κόμης Αρθούρος ντε Γκομπινό δημοσιεύει το έργο του *Δοκίμιο σχετικά με την ανισότητα των ανθρώπινων φυλών*. Το σύγγραμμα αυτό, όπως έχει αποδειχθεί από καιρό (βλέπε Théophile Simar, *Étude critique sur la formation de la doctrine des races au XVIIIe siècle et son expansion au XIXe siècle*, Βρυξέλλες, 1922), συγκεντρώνει στοιχεία τα

οποία είναι διάσπαρτα στο έργο πολλών «σοφών» του 18ου αιώνα και των αρχών του 19ου αιώνα, του Γερμανού Κρίστοφ Μάινερς, του Άγγλου Τζέιμς Κόουλερ Πρίτσαρντ, των Γάλλων Βικτόρ Κουρτέ ντε Λίλ, Αντουάν Ντεμουλέν και Ζυλιέν-Ζοζέφ Βιρέ (καθώς και του Ζορζ Κιβιέ) – και τους δίνει μια συστηματική μορφή.

Με αφετηρία το *Δοκίμιο*, η λο-

γοτεχνική και κυρίως η πολιτική επιδραση του οποίου υπήρξε σημαντική, ο Γκομπινό έγινε το σύμβολο και η αναφορά ενός φιλοσοφικού και ψευδοεπιστημονικού ρατσισμού ο οποίος εξακολουθεί να μαίνεται μέχρι σήμερα. Σε μια πρώτη φάση παραθέτουμε την «ανακεφαλαίωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των τριών μεγάλων φυλών», η οποία

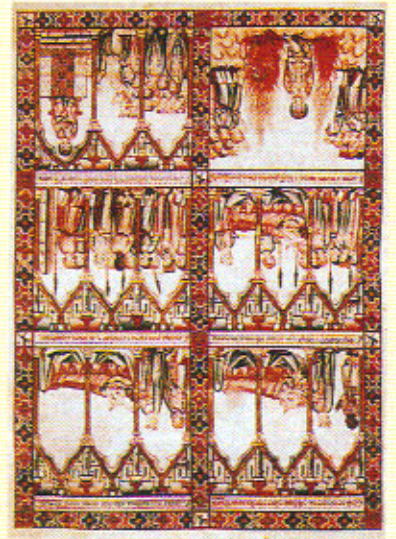
Η ΑΠΟΡΡΙΨΗ ΤΩΝ «ΜΙΚΤΩΝ» ΕΝΘΥΣΕΩΝ

Το πρώτο παράδειγμα που θα αναλογιστούμε στερείται κάθε λογικής και εξέρχεται από την προσέλευση και επωφελώς στην αβλαβή από αυτή την οφθαλμική καταγγελία τη δοσολογία της πηρώσαν τις σεξουαλικές σχέσεις με ταξίδη ατόμων διαφορετικής φύσης ή θρησκείας, καθιερωμένης για θεμελιώδη διακρίση των «λευκών» και «μαύρων» στην ιστορία αυτή, για λευκή χριστιανική απειλείται το πλῆθος των υποστηρικτών της, σε περίπτωση υποστήριξης με την πλήρη απάθεια των περισσότερων στοιχείων, ενώ για το μαύρο σύντροφο της η ποιητική προοίμιό είναι θάνατος. Στα Cantigas de Santa Maria του βασιλιά Αλφόνσου Γ' του Σοφού, ένα «θαύμα» περιγράφει με φρικτά στοιχεία συνωπτικότητα την ιστορία μιας λευκής που κατηγορείται ότι διέπραξε μοιχεία με έναν Μαυριτανό. Η μεθεότα της ηρωίδας, που μοιεί τη νύφη της, έβαλε έναν από τους «δικούς της» Μαυριτανούς – δηλαδή ένα σκλάβο – να κοιμηθεί στο πάρο της και μετά έστειλε δικαστές να διαπιστώσουν το πάθος του νοχοι – φαίνεται ότι απλώς κοιμήθηκαν στο ίδιο κρεβάτι – πιθανότατα στην πυρά. Έτσι ο κύριος κενό ο Αφρικανός. Η κυρία

προσεύχεται επωφελώς στην Παναγία και εξέρχεται από και αβλαβής από αυτή την οφθαλμική καταγγελία τη δοσολογία της πηρώσαν τις σεξουαλικές σχέσεις με ταξίδη ατόμων διαφορετικής φύσης ή θρησκείας, καθιερωμένης για θεμελιώδη διακρίση των «λευκών» και «μαύρων» στην ιστορία αυτή, για λευκή χριστιανική απειλείται το πλῆθος των υποστηρικτών της, σε περίπτωση υποστήριξης με την πλήρη απάθεια των περισσότερων στοιχείων, ενώ για το μαύρο σύντροφο της η ποιητική προοίμιό είναι θάνατος. Στα Cantigas de Santa Maria του βασιλιά Αλφόνσου Γ' του Σοφού, ένα «θαύμα» περιγράφει με φρικτά στοιχεία συνωπτικότητα την ιστορία μιας λευκής που κατηγορείται ότι διέπραξε μοιχεία με έναν Μαυριτανό. Η μεθεότα της ηρωίδας, που μοιεί τη νύφη της, έβαλε έναν από τους «δικούς της» Μαυριτανούς – δηλαδή ένα σκλάβο – να κοιμηθεί στο πάρο της και μετά έστειλε δικαστές να διαπιστώσουν το πάθος του νοχοι – φαίνεται ότι απλώς κοιμήθηκαν στο ίδιο κρεβάτι – πιθανότατα στην πυρά. Έτσι ο κύριος κενό ο Αφρικανός. Η κυρία

του όρος Μάαν και άλλων. Τους τελευταίους επτά αιώνες η επιχειρηματολογία των πατριωτικών μανιφέστων δεν έχει υποστεί την παραμικρή αλλαγή και εξακολουθεί να βασίζεται στις ίδιες προκαταλήψεις.

Θαύμα της Χριστιανής που κατηγορήθηκε για μοιχεία με Μαυριτανό σκλάβο, από το χειρόγραφο των Cantigas de Santa Maria del Rey Don Alfonso el Sabio (δύετο ήμισυ του 13ου αιώνα). *El Escorial, Real Biblioteca, ms. t. 1, f. 1, θάρμα, CLXXXV.*

Μυθολογίες της επιμιξίας

Ο διαχωρισμός –εθνικός, γλωσσικός, θρησκευτικός ή κοινωνικός– δεν μπορεί ωστόσο να περιγραφεί ούτε σαν ένα αμετάβλητο σχήμα της άρνησης της ετερότητας, ούτε σαν μια πρωτόγονη στάση, κοινό γνώρισμα μιας κυρίαρχης ομάδας. Έτσι, την ίδια εποχή κατά την οποία οι νόμοι της Καστίλλης καταπολεμούν τις μικτές ενώσεις, και ενώ σφυρηλατείται ο θρύλος του τραγικά μεροληπτικού «θαύματος» των *Cántigas de Santa María*, υπάρχει ήδη ολόκληρη θεωρία υπέρ των μικτών γάμων και των φυλετικών αναμιξεων που αποτελούν την ευτυχή τους συνέπεια.

Το πολύ παλαιό αυτό ρεύμα πηγάζει από

την ερμηνεία των Πατέρων της Εκκλησίας. Δύο «γάμοι» που αναφέρονται στη Βίβλο έλκυσαν ιδιαίτερα την προσοχή τους, και συγκεκριμένα ο γάμος του Μωυσή με την κόρη του βασιλιά των Θάρσεων και ο γάμος του Σολομώντα με τη βασίλισσα του Σαβά. Στη Βίβλο η στάση της Μυριάμ και του Ααρών, οι οποίοι αποδοκιμάζουν την ένωση του Μωυσή με μια Αιθίοπισσα, κρίνεται αυστηρά από το Θεό (Αριθμοί, ΙΒ, 1-15). Κατά τον Ωριγένη, ο γάμος αυτός είναι το σύμβολο της ένωσης του θεϊκού νόμου και των εθνών. Προμηνύει την έλευση της οικουμενικής Εκκλησίας.⁸ Ενώ η συνάντηση του Σολομώντα με τη βασίλισσα του Σαβά (Βασιλειών, Γ, κεφ. Γ'), ένωση μυστική και όχι σαρκική, αντλεί τον παραδειγματικό της χαρακτήρα από την αναφορά που κάνει σ' αυτήν ο Ιησούς (Κατά Ματθαίον, ΙΒ, 42· Κατά Λουκάν, ΙΑ, 31). Η μαύρη βασίλισσα που ήρθε για να δοκιμάσει τη σοφία του βασιλιά Σολομώντα γίνεται, για τους χριστιανούς σχολιαστές, η κατεξοχήν εικόνα της Εκκλησίας – Μνηστή που αναζητεί τον Θείο Νυμφίο, τον Χριστό. Ο συμβολισμός αυτός – που ταυτίζεται με το συμβολισμό της κόρης του βασιλιά των Θάρσεων στο σχόλιο του Ωριγένη – βρίσκει την έκφρασή του σε μια σειρά τυπολογι-

Η συνάντηση του Σολομώντα με τη βασίλισσα του Σαβά, όπως την είδε ο Νικόλαος εκ Βερντέν, χρυσοχόος και τεχνίτης του σμάλτου, το 1181. Λεπτομέρεια του άμβωνος του αβαείου του Κλόστερνοϊμπουργκ, κοντά στη Βιέννη.

Απέναντι σελίδα: Η συνάντηση του Σολομώντα με τη βασίλισσα του Σαβά σε βιτρό της εκκλησίας του Αγίου Θωμά στο Στρασβούργο, γύρω στο 1270. Στρασβούργο, Musée de l'Œuvre Notre-Dame.

κών έργων του 12ου και του 13ου αιώνα όπου εξαίρεται η «νεγροσύνη» της βασίλισσας. Ο συμβολισμός αυτός ανθίσταται καθ' όλο τον Μεσαίωνα σε έναν αντίθετο θρύλο, σύμφωνα με τον οποίο η βασίλισσα του Σαβά παίζει το ρόλο μιας επίφοβης Ανατολίτισσας μάγισσας που ήρθε για να εμβάλει τον Σολομώντα σε πειρασμό.⁹ Στο εν λόγω θεολογικό φαντασιακό, του οποίου δεν πρέπει να ελαχιστοποιηθεί η εμβέλεια, δεδομένου ότι συνέβαλε στην αποκατάσταση της αρχής των μικτών ενώσεων τις οποίες εν γένει απέρριπταν οι μεσαιωνικές κοινωνίες, αντιστοιχούν άλλες, πιο κοσμικές, μυθικές διαστάσεις που εμφανίστηκαν στην ιπποτική λογοτεχνία την επαύριο των Σταυροφοριών. Στα πλαίσια αυτά αναπτύσσεται ο υπερφυσικός χαρακτήρας των παιδιών της επιμιξίας. Το θέμα αυτό είναι ιδιαίτερα αμφίσημο. Τα παιδιά αυτά έχουν πρωτοφανή σωματικά χαρακτηριστικά. Το παιδί του Γκαμουρέ (πατέρα του Πάρσιβαλ) και της Μπελακάν, μαύρης βασίλισσας κάποιας χώρας της Ανατολής, έχει το δέρμα διάστικτο, με λευκές και μαύρες κηλίδες, στον Πάρσιβαλ του Βόλφραμ φον Έσενμπαχ,¹⁰ ανωμαλία η οποία πιθανόν βαρύνεται από αρνητικές συνυποδηλώσεις, δεδομένου ότι φαίνεται πως αναφέρεται στις κοινές ερμηνείες ενός στίχου του Ιερεμιά:¹¹ «Ει αλλάζεται Αιθίοψ το δέρμα αυτού και πάρδαλις τα ποικίλματα αυτής;» (Ιερεμιάς, ΙΓ', 23). Δεν χωρά η παραμικρή αμφιβολία όσον αφορά το παιδί του Τάρταρου βασιλιά και της χριστιανής παλλακίδας, την ιστορία του οποίου

μας διηγείται ο ανώνυμος συγγραφέας του *King of Tars* (μυθιστόρημα στο οποίο θα επανέλθουμε, σ. 125). Ο μικρός μιγάς γεννήθηκε με το αριστερό του μέρος μαύρο και το δεξί λευκό. Το υβρίδιο αυτό καταδεικνύει με τη χρωματική του ασυμμετρία, την εμμονή της προκατάληψης της Δύσης: το μαύρο είναι ένα χρώμα βασικά δυσόμοιο.

Στους μύθους της φυλετικής ανάμιξης τα παιδιά είναι συχνά φορείς του διπλού σημαδιού της διαφοράς και της συμφιλίωσης. Άλλοι μύθοι, οι μύθοι των διδύμων, επιδιώκουν ενίοτε να δώσουν ένα ανάλογο ανθρωπιστικό μήνυμα. Το πεζό μυθιστόρημα, το οποίο ήδη αναφέραμε, *Valentin et Orson*, το οποίο έχει διασωθεί από εκδόσεις του 1489, αφορά τους δύο ήρωες ενός χαμένου μεσαιωνικού έπους του 14ου αιώνα, γνωστού από τη γερμανική του διασκευή, *Valentin und Namenlos*. Η πλοκή, που είναι κοινή σε όλες τις εκδοχές και στην αγγλική μετάφραση του Χένρι Γουάτσον του 1510, είναι απλή. Ο «γενναίος» Βαλεντέν, εικόνα του πολιτισμένου, και ο «άγριος» Ορσόν, τριχωτός και δύσμορφος, που έρχονται αντιμέτωποι γιατί όλα τους χωρίζουν, στην πραγματικότητα είναι δίδυμα αδέρφια.¹² Το μήνυμα του πυκνού και αντιφατικού αυτού μυθιστορήματος είναι άραγε ότι όλοι μας έχουμε μέσα μας τη δυναμική του ανθρώπου και του ζώου, της προόδου και της παλινδρόμησης; Ή μήπως, απλούστερα, ότι υπάρχει ένα ενιαίο ανθρώπινο είδος, παρά την τυχαία και ασήμαντη ποικιλομορφία των φαινομένων και των καταστάσεων;